

УДК: 94(477+100)

В. Г. Бондаренко

ЗНАЧЕННЯ ВІЛЬНОКОЗАЦЬКОГО РУХУ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ І ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті досліджується роль вільнокозацького руху в громадсько-політичному житті західної української діаспори. Аналізуються організаційно-правові форми, ідеологія, методи та форми діяльності козацьких організацій та їх вплив на широкі маси українців у світі. Вивчається досвід організацій УВК для збереження національної ідентичності українців в діаспорі. Джерельною базою статті стали архівні документи, мемуари, матеріали періодичної преси.

Ключові слова: Вільне козацтво, українська діаспора, національна ідентичність, Український національний козацький рух, козацька ідея.

На початку XXI ст. організації Вільного козацтва існують у більшості поселень західної української діаспори і в Україні. Рада українського козацтва у 2005 р. внесла термін “вільнокозацький” до назви загальноукраїнського козацького руху. До того ж, після 1991 р. з’явилися міжнародні і всеукраїнські козацькі організації, які оголосили себе правонаступниками вільнокозацького руху 1917-1921 рр. і в часи еміграції. На жаль, більшість старшин і козаків цих організацій не мають уявлення про історію, ідеологію, організаційно-правові форми, методи діяльності вільнокозацького руху в 1917-1993 рр., хоча клейноди Українського Вільного козацтва були передані до Києва у 1993 р. Ще менше така інформація доступна українцям з східної діаспори. Тому козацький рух не набув такого поширення на теренах колишнього Радянського Союзу. Представники козацьких організацій західної діаспори не створили узагальнюючих праць з викладенням історії та практичними порадами щодо діяльності вільнокозацьких організацій. На наш погляд, праця організацій Вільного козацтва у 1917-1993 рр. в Україні і на еміграції потребує подальшого дослідження і практичного застосування, чому і присвячується наступна стаття.

З перших кроків вільнокозацького руху в еміграції до нього була привернута увага радянських і зарубіжних українських дослідників. Першу інформацію про діяльність Вільного козацтва в еміграції подав у своїй розвідці О. Бантиш-Каменський [1, с.28-29]. Після Другої світової війни з’являються дослідження Ю. Тамарського, І. Цапка, А. Кушинського [2-4]. Вони мали незначний обсяг, а серед недоліків – відірваність від джерельної бази та заангажованість. Певну увагу вільнокозацькому руху приділили радянські історики В.П. Чередниченко та В.П. Трощинський [5; 6]. Вони характеризували цей рух з ідеологічних позицій як “буржуазно-націоналістичний”, “фашистський”. Після набуття Україною незалежності з’явилися дослідження присвячені Вільному козацтву в еміграції та його значенню для громадсько-політичного життя української діаспори. На жаль, таких робіт було створено небагато. Серед них зазначимо дослідження Т. Осташко, А. Боляновського, В. Задунайського [7-9]. У цих працях досліджуються початки вільнокозацького руху в еміграції в 1921-1922 рр., деякі аспекти участі формувань Вільного козацтва у Другій світовій війні та проблеми збереження козацьких традицій та ідентичності за межами України. Недослідженими залишаються проблеми історії Вільного козацтва після Другої світової війни та і попередні періоди малодосліджені і потребують подальшого вивчення. Не було створено монографічних праць присвячених діяльності організацій і формувань Українського Вільного козацтва у 1921-1993 рр. і не захищено жодної дисертації. Отже, визначена проблема викликає необхідність подальшого дослідження.

У статті досліджується роль вільнокозацького руху в громадсько-політичному житті західної української діаспори. Аналізуються організаційно-правові форми, ідеологія, методи та форми діяльності козацьких організацій та їх вплив на широкі маси українців у світі. Вивчається досвід організацій УВК для збереження національної ідентичності українців в діаспорі. Джерельною базою статті стали архівні документи, мемуари, матеріали періодичної преси.

Козацтво відіграло значну роль в історії України. Після реформи Стефана Баторія і появи реєстрових козаків козацтво фактично перетворилося на стан вже на початку XVII ст., активно беручи участь у житті суспільства та ставши ініціаторами формування “руської ідентичності” та осердям створення політичної нації. Приплив української еліти до козацтва перетворив його фактично в еліту української нації. Таким чином, самоідентифікація українського козацтва була пов’язана з українським суспільством і нацією, де вони вбачали себе окремим станом [10]. Змістом козацької ідеології стала ідея національної самооборони в умовах втрати власної державності та національного, соціального і релігійного гноблення іноземців. Цінність її полягала в тому, що вона стала тією необхідною основою для зміни етноніма і подолання існуючої національної кризи, що загрожувала існуванню українському народу як окремого етносу та нації. Адже ж Росія, як і Україна була православною країною, що ускладнювало національну диференціацію українців та росіян. Однак козацька ідеологія визначала принципово відмінний від російського український суспільно-політичний устрій та опиралась на власну духовно-релігійну та культурну традицію, що послужило необхідним чинником розмежування України від Росії. Отож козацька ідеологія стала інтегративним складником української національної ідеї, яка орієнтувалась на подолання залежності

України від Росії та інших держав, відновлення втраченої автономії, а пізніше – створення незалежної Української держави.

Тому не дивно, що ці ідеї стали частиною ідеології українського національно-визвольного руху з середини XIX ст. Це прослідковується в ідеології та діяльності українського руху від Кирило-Мефодіївського товариства і до діяльності українських політичних партій на початку XX ст. Організатор Вільного козацтва Я. Водяний згадував про активне використання українськими есерами козацької ідеї для агітації і пропаганди та створення бойових дружин у 1905-1907 рр. [11]. Менталітет наддніпрянських українців сформувався під впливом козацтва. Йому були притаманні любов до свободи, незалежності, демократії, а з іншого боку – авантюризм, амбіційність, егалітаризм. Отже, козацька ідея стала частиною ідеології українського національно-визвольного руху, народного менталітету, національної ідентичності.

Козацька ідея була частиною самоідентифікації наддніпрянських українців і відіграла важливу роль у національному усвідомленні галичан. Характерним прикладом стала січово-лугова ідеологія, яка була притаманна таким організаціям як “Січ”, “Сокил”, “Пласт” і стрілецькому руху. Ідея соборності України також була заснована на козацькій ідеї. Керівник вільнокозацького руху на Катеринославщині Ф. Сторубель брав активну участь у січовому з’їзді у 1912 р., де активно обговорював поширення козацьких організацій у Наддніпрянській Україні.

Вибух революції у 1917 р. привернув увагу до козацької доби. Вона не тільки надавала легітимізацію новітньому державному будівництву, а й була найближчою для народної свідомості добою незалежної української держави. Події 1917-1921 рр. стали часом відродження українського козацтва у формі вільнокозацького руху. Тому і після поразки національно-визвольних змагань, козацька ідея не втратила свою важливу роль на еміграції. Крім того, цьому сприяла наявність вільнокозацького руху, який виник і загартувався в буремних подіях Української революції та війн за незалежність України.

Друга хвиля української еміграції була політичною, вона включала до 100 тисяч осіб, це були козаки і старшини українських армій та їх родини, чиновники українських урядів, інтелігенція. Ще більше українців за походженням було серед солдат і офіцерів білогвардійських армій, махновців, повстанців. До цієї еміграції у міжвоєнний період приєдналася трудова українська еміграція з Галичини, Буковини, Волині і Закарпаття. Завданнями політичної еміграції стало формування політичних програм і ідеології українського національно-визвольного руху та конкретна боротьба за втілення ідей. З іншого боку, виникла проблема збереження національної ідентичності серед емігрантів в інонаціональному середовищі. Вільнокозацький рух опинившись на еміграції, відіграв певну роль у вирішенні обох завдань.

У 20-х-30-х рр. XX ст. формувались нові політичні напрямки та їх ідеологія виходячи з уроків українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. “Старі” українські партії есери і есдеки поступово втрачали підтримку, а замість них формувалася новий національно-демократичний напрямок у енергійській орієнтації. Це ускладнювалось тим, що авторитет С. Петлюри після підписання Варшавської угоди та від’їзду з армії перед І-м Зимовим походом, стрімко падав. У опозиції до нього знаходились багато видатних представників українського руху. Серед них – М. Омелянович-Павленко, І. Полтавець-Остряниця, В. Габсбург (Василь Вишиваний). Гетьманський рух ще не був організаційно оформлений та не мав значної підтримки серед емігрантів. Наслідком таких політичних подій стало відродження вільнокозацького руху в еміграції у 1921 р. у вигляді Українського національного вільнокозацького товариства (УНВКТ) на чолі з В. Габсбургом. Організація стояла на елітарно-монархістських позиціях і мала підтримку серед представників прихильників УНР і гетьманців. Практично це було початком формування нової правоцентристської монархістської ідеології, де в чому відмінної від монархії зразка В. Липинського. УНВКТ мало зв’язки у 1921-1922 рр. з Центрповстанкомом, Всеукраїнською національно-козацькою радою та іншими підпільними організаціями. І. Полтавець-Остряниця деякий час знаходився у Холодному Яру і керував повстанськими загонами. Виходила і газета “Соборна Україна”, де публікувалися цікаві ідеологічні і політичні статті та повідомлення про повстанський рух [7; 12, арк.119-119зв.].

Завершення організаційного оформлення гетьманського руху та непорозуміння між В. Габсбургом та І. Полтавцем-Остряницею привели до розпаду УНВКТ. З цього часу існувало декілька вільнокозацьких організацій серед них: Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО), Українське козацьке товариство (УКТ) та Січові організації в США і Канаді під керівництвом Українського союзу гетьманців-державників. УНАКОТО проіснувало з 1923 по 1933 рр. під керівництвом І. Полтавця-Остряниці. Його осередки знаходились у Німеччині, Чехословаччині, Польщі, Франції, Марокко, США. Чисельність організації в різні часи складала від 5 до 10 тисяч козаків і старшин. За своїм характером УНАКОТО було праворадикальним, тоталітарно-елітарним, проголошувався “фашистський” характер ідеології товариства. Прихильність до християнства і православної церкви, слабкість расових теорій в ідеології, відсутність чітко визначеної однопартійної системи все ж таки не співпадали з класичними формами ідеології фашизму. Організація мала свій орган “Український козак”, а пізніше бюлетень “Вільний козак”. УНАКОТО активно співпрацювала з правими та праворадикальними партіями Європи і Америки. Це не було дивним в часи загального захоплення авторитарними і тоталітарними ідеями серед української і російської еміграції. Найбільш міцні позиції УНАКОТО мало у 1926-1929 рр. після смерті С. Петлюри у вирії пошуків нової ідеології і організаційних форм серед українських емігрантів. Після 1929 р. позиції товариства послаблюються у зв’язку з активною діяльністю новонародженої ОУН [13, арк.3зв.-4].

Важливу роль для збереження національної ідентичності українських емігрантів відігравали заходи, які проводились козацькими організаціями. Це і свята які присвячувались традиційному святу святої Покрови 1

(14) жовтня, дню проголошення IV Універсалу, шевченківські свята. Існували козацькі читальні та різноманітні гуртки. Все це сприяло збереженню ідентичності, особливо серед молодшого покоління емігрантів та дітей. Значну роль в патріотичному вихованні молоді відіграли Січі під керівництвом О. Назарука в США і Канаді. Після візиту Д. Скоропадського до Північної Америки була досягнута угода з канадським урядом про створення військових формувань з українців у резерві армії. Значну роботу серед українського студентства проводили брати М. та І. Омелянович-Павленки в Чехословаччині.

На жаль, розчарувавшись у політиці демократичних країн щодо України, представники вільнокозацького руху у 1935 р. перейшли на відкрито пронацистські позиції [14]. Був створений Український національний козацький рух (УНАКОР), який співробітничав з нацистами. У роки Другої світової війни вільнокозацькі організації опинились в різних політичних таборах. І. Полтавець-Острияниця та І. Омелянович-Павленко підтримали Німеччину у боротьбі з СРСР і намагалися створити формування Вільного козацтва на окупованих територіях. Вільнокозацькі формування на службі у нацистів були створені у Вінниці, Дніпропетровську, Сумах, Глухові та інших містах. Активну участь у розбудові Української національної армії брали лідери Вільного козацтва А. Вовк, П. Терещенко, М. Омелянович-Павленко, А. Долуд. З другого боку, організації УНАКОР на Волині стали ініціаторами створення УПА "Поліська Січ" на чолі з Т. Боровцем (Бульбою). Таким чином, діяльність вільнокозацького руху у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни була суперечливою і непослідовною, хоча і зробила певний внесок в Український національно-визвольний рух.

Після Другої світової війни більш як 200 тисяч українців опинилися на еміграції. У 1945-1950 рр. основна діяльність Вільного козацтва концентрувалася в таборах переміщених осіб у Західній Німеччині. Отаманами в той час були Л. Бондаренко та Д. Гулай [3]. Нова ідеологія вільнокозацького руху та його організаційна структура були пов'язані з Державним центром УНР в екзилі. Ініціаторами відродження Вільного козацтва були М. Омелянович-Павленко, А. Кущинський, І. Цапко. З 1946-1952 рр. відбувалося організаційне оформлення Українського Вільного козацтва. Після переїзду переміщених осіб до Північної Америки центр діяльності УВК перемістився до США і Канади. До кінця 60-х рр. організації Вільного козацтва діяли у США, Канаді, Бразилії, Аргентині, Німеччині, Великій Британії, Франції, Бельгії та Австралії. Найвищий розквіт вільнокозацький рух у західній діаспорі набув у 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. Активну роль відігравав журнал "Українське козацтво", який мав понад 1000 примірників. В ньому публікувалися статті з історії та ідеології вільнокозацького руху, публіцистика, художні твори.

Осередки Вільного козацтва значну увагу приділяли роботі з молоддю та пропаганді власних ідей. Поміркована та толерантна позиція лідерів УВК дозволила об'єднати в козацьких лавах представників різних хвиль еміграції і різних регіонів України. Серед козаків і старшин були прихильники УНР, гетьманів-державників, члени ОУН. Козацька ідея об'єднала їх на різних континентах. Різноманітні заходи – свята, лекції, виставки, політичні акції допомагали національному вихованню та збереженню ідентичності. У станицях і хуторах УВК виховувалась національна свідомість молодих представників української діаспори. Активність УВК почала спадати в середині 80-х рр. ХХ ст., це було пов'язано з недостатнім притоком молоді, з відходом у вічність ветеранів козацького руху, процесами які відбувалися на Україні. Після 1991 р. організації УВК продовжують діяти в західній українській діаспорі.

Підсумовуючи все сказане, необхідно зазначити, що вільнокозацький рух відіграв значну роль в громадсько-політичному житті української діаспори. Він сприяв збереженню національної ідентичності зарубіжних українців, був накопичений значний досвід діяльності в умовах сучасних демократичних країн, але на жаль, він залишається не використаним в Україні і східній діаспорі.

Джерела та література

1. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917-1918 рр. / О. Бантиш-Каменський. – Біла Церква, 1923. – 29 с. – (Б-ка "Укр. козака").
2. Тамарський Ю. Українське Вільне Козацтво / Ю. Тамарський // Вісті Комбатанта. – 1962. – №1. – С.28-31.
3. Цапко І. Роля Вільного Козацтва у визвольній боротьбі (3 нагоди 50-річного Ювілею Українських Збройних Сил) / І. Цапко // Вісті комбатанта. – 1967. – №5-6. – С.19-25.
4. Кущинський А. Козацькі ідеї генерала Михайла Омеляновича-Павленка / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1969. – №3-4. – С.27-32; його ж. Два брати козацькі генерали / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1975. – №1. – С.11-18; його ж. Традиційна національна державницька сила / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1977. – №4. – С.5-9; його ж. На порозі 62-го року існування УВК / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1979. – №3-4. – С.36-43.
5. Чередниченко В.П. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – зняряддя антирадянської політики імперіалізму / В.П. Чередниченко. – К.: Політвидав України, 1978. – 334 с.; його ж. Контрреволюція на експорт: Украинский буржуазный национализм в арсенале современного антикоммунизма / В.П. Чередниченко. – К.: Политиздат Украины, 1985. – 166 с.
6. Трощинський В.П. Найманці фашизму: (Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період. 1921-1939 рр.) / В.П. Трощинський. – К.: Наукова думка, 1981. – 139 с.
7. Осташко Т. До історії українського вільнокозацького руху в еміграції (1919-1945 рр.) / Т. Осташко // Історія України. – 2000. – №45. – С.1-4.; її ж. Український козацький рух в еміграції (1919-1939) // Український консерватизм і гетьманський рух: Історія. Ідеологія. Політика / Т. Осташко. – К., 2000. – Вип.1 (Відп. ред. Ю. Терещенко та ін.) / Вісник Київського лінгвістичного ун-ту, 2000. – Вип.4. Серія: Історія. – С.285-294; її ж. Українські монархічні сили в еміграції на початку 20-х років / Т. Осташко. URL: <http://www.chornoshlychnyk.io.ua>.

8. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945) / А. Боляновський. – Львів, 2003. – 685 с.
9. Задунайський В.В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на поч. XXI ст. / В.В. Задунайський / Донецький національний університет. – Донецьк Норд-Прес: ДонНУ, 2006. – 322 с.
10. Брехуненко В. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. / В. Брехуненко / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – К.: Тандем-І, 1998. – 335 с.
11. Водяний Я. Українське Вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3.X.1917 (Зі спогадів) / Я. Водяний // Українське козацтво. – 1977. – №4. – С.30-34.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф.3619. – Оп.3. – Спр.19. – Арк.119-119зв.
13. ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.1040. – Арк.3зв.-4.
14. Ідеологія Українського Вільного козацтва "УНАКОР". – Мюнхен, 1936. – 46 с.

Бондаренко В. Г. Значение вольноказачьего движения в общественно-политической жизни украинской диаспоры и сохранении национальной идентичности

В статье исследуется роль вольноказачьего движения в общественно-политической жизни западной украинской диаспоры. Анализируются организационно-правовые формы, идеология, методы и формы деятельности казачьих организаций и их влияние на широкие массы украинцев в мире. Изучается опыт организаций УВК для сохранения национальной идентичности украинцев в диаспоре. Источниковедческой базой статьи стали архивные документы, мемуары, материалы периодической прессы.

Ключевые слова: Вольное казачество, украинская диаспора, национальная идентичность, Украинское национальное казачье движение, казачья идея.

Bondarenko V. G. Value of Free Cossacks movement in public-political life of the Ukrainian diaspora and preservation of national identity

In the article the role of Free Cossacks movement is explored in public-political life of the western Ukrainian diaspora. Legal forms, ideology, methods and forms of activity of Cossack organizations and their influence, are analysed on great masses of Ukrainians in a world. Experience of organizations of UFK is studied for the preservation of national identity of Ukrainians in a diaspora. The archived documents, memoirs, materials of periodic press, became the original base of the article.

Key words: Free the Cossacks, Ukrainian diaspora, national identity, Ukrainian national Cossack movement, Cossack idea.

УДК: 334.735:94(477)“19”

Т. В. Оніпко

ОСОБЛИВОСТІ ВІДРОДЖЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІ РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Акцентовано на тому, що з огляду на економічні труднощі держава прагнула використати господарський потенціал кооперативних організацій з метою заготівлі залишків сільськогосподарської продукції та її реалізації на закордонних ринках, що певною мірою сприяло задоволенню потреб селян у промислових товарах.

Ключові слова: неп, споживча кооперація, Вукопспілка, заготівля, експортна діяльність, закордонні ринки.

В умовах світової фінансово-економічної кризи, коли у ряді випадків порушені традиційні зовнішньоекономічні контакти, чільне місце у зміцненні торговельних зв'язків України з іншими державами може належати споживчій кооперації, яка користується заслуженим авторитетом на міжнародній арені, бере активну участь у кооперативному русі. З огляду на це необхідність вивчення різних аспектів господарської діяльності споживчої кооперації України в 1920-ті рр., коли були задіяні ринкові механізми, має для сьогодення не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Початок дослідженню зовнішньоекономічної діяльності споживчої кооперації в період непу був покладений у 20-ті рр. XX ст. Тоді з'явилися статті та брошури державних діячів [1], фахівців торговельної справи [2] та кооператорів [3; 4; 5]. Однак здебільшого цим працям бракує глибокого аналізу, до того ж написані вони з класових позицій, оскільки автори прагнули якнайкраще висвітлити досвід державного регулювання закордонної діяльності кооператорів. Чимало публікацій більше нагадують економічні огляди та інструкції щодо заготівлі та експорту тих чи інших товарів, хоча й вони певним чином сприяють розумінню специфіки експортно-заготівельної роботи кооперативних організацій.

З післявоєнних праць заслуговує на увагу науковців історичний нарис розвитку споживчої кооперації СРСР Я.А. Кісанова, у якому згадується внесок Центроспілки у зовнішньоторговельну діяльність країни [6], однак про досвід українських кооператорів щодо налагодження цієї справи не йшлося.

Протягом 1960-1990-х рр. з'явилося декілька фундаментальних праць з історії кооперативного руху. Серед них виокремимо дослідження з історії міжнародного кооперативного руху О.І. Крашеніннікова,